

יצחק: האב ששכחנו

קריאה שונה לסיפור חייו של יצחק

דב אלבוים

במאמר זה אנסה לדון בדמותו של יצחק אבינו, אך לשם שינוי, אתמקד רק ביצחק עצמו. לא באביו אברהם, שהפך לסמל של אהבה והקרבה של אדם לאלוהיו, וגם לא במסקנות התאולוגיות שניסו להפיק מעקדת יצחק בדתות המערביות השונות. בכל פעם שאני שומע או קורא פרשנות כלשהי על האירוע המיתולוגי הזה, אני חש ששוב עוקדים את יצחק על מזבח אברהם אביו, שוכחים אותו לגמרי, מזניחים את דמותו ומניחים לדמיון לצייר אותו **נער פסיבי המובל אל המזבח**, זה שנידון לראות את המאכלת המונפת של אביו מתנוססת מעליו. הוא הרי אינו מתנגד לאביו העומד לשחוט אותו, לא במעשה ולא בדיבור, וכך הוא הופך מבחינתנו לניצב זניח בסיפור תאולוגי מרתק, מובל אחר כבוד להיעקד על מזבח השכחה.

נכון אמנם שלעתים, לאורך אלפי שנות פרשנות מקראית, היו מעטים שניסו לבצע חדירה גם לתוך תודעתו של יצחק עצמו כאשר הובל אל המזבח בהר המוריה, אולם גם אז עסקו רק בנכונותו להקריב את עצמו למען האל, ותו לא. אבל מיהו האיש יצחק: האם אישיותו מסתכמת רק בכך שהגיש את צווארו לשחיטה? האם בכך אפשר לתמצת דמות שחייתה ופעלה בעולם המקראי במשך מאה ושמונים שנה?

קשה מאוד להאשים את מי שמזניח את דמותו של יצחק. לכאורה, האחראי הראשון למצב עניינים זה הוא המקרא עצמו, שאינו מסגיר כמעט שום פרט מאפיין על האיש "האפור" הזה. זה "ילד הסנדוויץ'" של האבות הלכוד בין אביו לבנו. מעליו "יושבת" דמותו הענקית והיחידאית של אברהם, אבי אבות האומה, המתנשא בספר בראשית לממדים של מגדל בבל,

ומתחתיו מאפיל עליו בנו יעקב, אבי השבטים, הנקראים לכל אורך ההיסטוריה על שמו – “ישראל”. זה האיש בעל האישיות הכריזמטית וכושר ההקרבה המרשים שיש לו למימוש אהבתו, עם העליות והנפילות שלו, עם אנושיותו רבת התככים והחרטה, עם חייו הסוערים והכואבים, שבועי הנדודים, וגם עם האומץ שהיה לו לסכם את חייו כ”מעט ורעים”. אין לנו אלא מה שיש במקרא, יאמרו לנו משכיחי דמותו של יצחק. זה גורלם הידוע מראש של שחקני משנה. הרי מתוך חמישים הפרקים של ספר בראשית, רק שלושה מהם הוקדשו לו, זאת לעומת ארבעה עשר הפרקים שהוקדשו לאביו ושמונת הפרקים שהוקדשו לבנו, יעקב. וגם השלושה שהוקדשו ליצחק הרי כמעט שאינם דנים בו ישירות אלא בדמויות הסובבות אותו – אביו אברהם, אמו שרה, אשתו רבקה ובניו יעקב ועשו.

לאור העובדה שהמקרא עצמו אחראי להזנחת דמותו של יצחק, מתעוררת השאלה אף ביתר שאת: האם ההתייחסות הזו של המקרא נובעת מכך שבאמת מדובר בדמות המתפקדת בתוך העלילה רק כשלב מעבר זניח, מין דמות דלה וחסרת עניין המשמשת כנשאת פסיבית בלבד של הקוד הגנטי של אברהם, או שמא חבוייה כאן חידה גדולה שעלינו להתחקות אחריה באומץ ובכוחות עצמנו, מין סוד אפל הכבוש במרתפי המשפחה המפורסמת ביותר בהיסטוריה של היהדות?

האם דמותו של יצחק מתפקדת בתוך העלילה רק כשלב מעבר זניח, או שמא חבוייה כאן חידה גדולה שעלינו להתחקות אחריה באומץ ובכוחות עצמנו, מין סוד אפל הכבוש במרתפי המשפחה המפורסמת ביותר בהיסטוריה של היהדות?

פחד יצחק

ראשית היכרותי עם דמותו של יצחק היתה כשהייתי ילד בן חמש בבית הספר האורתודוקסי שבו חונכתי. המורה חלף ברפרוף על קורות חייו של יצחק ומיהר להגיע אל האירועים הדרמטיים של יעקב הבורח מעשו אחיו ה”רשע” אל בית לבן הארמי ופוגש שם את רחל, אהבת חייו. למרות הרפרוף, הצליחו שני פסוקים להיטבע היטב בזכרוני. הראשון, בסצינת הפגישה הראשונה בין יצחק לאישתו המיועדת, רבקה: “ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב” (בראשית, כ”ד, 64). הפסוק השני היה קשור ליצחק העיוור בערוב ימיו, כאשר ביקש לברך את עשו בנו הגדול בטרם ימות, “ויהי כי זקן יצחק ותיכהן עיניו מראות ויקרא את עשיו בנו הגדול” (כ”ז, 1).

כילד שאהב לשוטט בהרים הסמוכים לבית הוריו, לבי יצא אל יצחק המשוטט לבדו בשדה, אך מיד גם נצבט כאשר קראתי על עיוורונו בערוב חיו, כשעיניו כבר אינן יכולות לראות את השדה הזה בפריחתו, וכל מה שנותר לו הוא להסתפק בריח השדה שנספג בבגדיו של עשו בנו לכשיחזור מן הציד לעת ערב. הוא מתגעגע כל כך לשוטטות הזו, יצחק, עד שהתגובה הראשונה שלו ליעקב המחופש לאחיו עשו במעטה עורות העזים היא: "ראה ריח בני כריח שדה" (כ"ז, 27). זהו הריח שמציף ובלע את התודעה שלו הזועקת "הקול קול יעקב" (כ"ז, 22), המנסה לגלות לו שמוליכים אותו שולל באמצעות מזימה איומה.

שנים עברו, הפסקתי לשוטט בהרים, שכחתי את יצחק, שכחתי את השדות, וככל ילד אורתודוקסי אחר, אני מניח, גיבורי דמיוני היו אברהם ויעקב הנאדרים, על חייהם רדופי הניסיונות ועל עמידתם הגאה בהם, על שיחותיהם הרוויות עם האלוהים, ועל חזונם הדתי הגדול. גדלתי עוד והתחלתי להתפלל עם אבי בבית הכנסת. היה ערב ראש השנה, ולראשונה נפגשתי בפיוט הקדום: "עננו אלוהי אברהם – עננו, עננו פחד יצחק – עננו, עננו אביר יעקב – עננו".¹ פחד גדול תקף אותי, דמותו של יצחק שבה אלי, מוכה וחבולה, מפוחדת, נישאת כרוח הדורשת תיקון על קולות המתפללים בבית הכנסת הצפוף, נשמעת לרגעים כבכי תינוקות עמום המגיע מעזרת הנשים. אבל עדיין הייתי צעיר מכדי להבין או לעכל מה משמעותו של הפחד הזה, שבו מכתיר הפייטן את ראשו של יצחק.

שוב חלפו שנים, שבתי לעיין במקרא ונפגשתי ביצחק. הבנתי שמדובר באדם שעבר טראומה קשה בנעוריו בשעת העקדה. קראתי את פרשנותם של חז"ל המסבירים שעיניו של יצחק נתעוורו כתוצאה מדמעות המלאכים שבכו מצער בשעת העקדה. דמעותיהם של המלאכים, מסבירים חז"ל,² דמעות תמצית של מלח שמימי צורב, נשרו מעיניהם לתוך עיניו של יצחק הפתוחות לעבר אביו הרכון מעליו עם הסכין, ושם הן נשארו חרוטות בו למשך כל חייו עד שהתעוורו. אבל מה הדבר שראה שם בשמים הקרועים לרווחה מעל פסגת הר המוריה, שיצדיק את הכינוי שנתנו לקשר שלו עם אלוהים: 'פחד יצחק'? מהו הפחד הזה שראה שם בשמים שהפך בעיניו לסמל העיקרי של אלוהים?

את הנקודה הזו הלכתי לברר אצל הפסיכואנליטיקנים של התרבות היהודית, אלה היוצאים לנתח את הסמלים העמוקים של המקרא, אלה הנוהגים לחשוף את תהומותיו

**כוח ה'גבורה' אחראי
לפי המקובלים לקיומו
של הרוע בעולמנו. זה
הכוח האחראי
להתנגדות אל
האלוהים, לאמירת
ה'לא' של האדם
לדרישותיו של
האלוהים. והנה, אחד
מכינוייה הנרדפים
והמרכזיים של מידת
"גבורה" זו, הוא השם
'יצחק' או 'פחד יצחק'**

הלא מודעים, ולגלות ברבים את מה שהתרבות היהודית חוששת הרבה פעמים לומר בקול רם. בעבורי, אנליטיקנים אלה הם חכמי הקבלה לכל אורך הדורות. והנה, כבר ב"ספר הבהיר"³ ובפיתוח מפורט יותר גם ב"ספר הזוהר", אנו מגלים, לכאורה, את סודו של יצחק. ספר הזוהר מחלק את הקוסמוס האלוהי ואת שלל הכוחות האלוהיים הפועלים בעולם לעשר ספירות, הווה אומר: לעשרה תווי אופי עיקריים של הנהגת האל את העולם. בין עשרת הכוחות האלה אנו מוצאים את כוח ה'גבורה', הכוח המוצג כניגוד שלם למידת הרחמים והחסד האלוהיים. זה הכוח האחראי לפי המקובלים לקיומו של הרוע בעולמנו, הוא שורש הכאב, החיסרון, האפלה, אבל בעיקר, זה הכוח האחראי להתנגדות אל האלוהים, לאמירת ה'לא' של האדם לדרישותיו של האלוהים, לעמידתו של האדם מול אלוהים מהעבר השני של הקיום. זה הכוח האלוהי ההופך ל'סטרא אחרא' המפורסמת,⁴ הכוח השטני הנלחם באלוהים על הנהגת העולם. והנה, להפתעתי, אחד מכינוייה הנרדפים והמרכזיים של מידת "גבורה" זו, הוא השם 'יצחק' או 'פחד יצחק'.⁵

הפגישה במסורת הקבלית הזו, הצליחה להפוך את התמיהה על הכינוי 'פחד יצחק' לתדהמה וכעס. כאילו אין די בטראומה העזה שהעיקה על כל חייו של יצחק, הלכו המקובלים והכתירו את שמו של יצחק כשם נרדף לרוע, לטומאה ולכוחות העומדים כניגוד לאלוהים. זיהוי הפוך לגמרי היה מתבקש לאדם שהיה מוכן להקריב את עצמו בעבור אלוהים.

עקדת יצחק: היום שאחרי

חזרתי שוב למקרא, אבל הפעם רק למקרא עצמו, בלי מטען הפרשנות שהועמסה על תודעתי מאז הילדות. הלכתי לפגוש את יצחק מחדש ברגע הראשון שהוא נגלה אלינו כדמות עצמאית בסיפור המקראי. "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב", זו למעשה גם הפעם הראשונה שאנו רואים אותו כאיש בוגר, בן ארבעים, יוצא לבדו לטיול של שקיעה בערבות הנגב. האם חורף היה אז והוא יצא לשמוע את השטפונות המדבריים נשברים בהד מחריד באחד הערצים הפתלתלים של נחלי הנגב, או שמא כבר הגיע האביב ופרחי בר צהובים הקיפו את ברכיו? איננו יודעים. רק זאת שהוא יוצא לבדו בשעת השקיעה, כאשר רוב בני האדם כבר מתכוננים לעלות על יצועיהם לקראת לילה לאחר סעודת הערב. האם מישהו מחכה לו באוהל שיצא ממנו? גם את התשובה לכך הצלחתי רק בקושי לדלות מהמקרא. כי, לכאורה, עדיין יש לו ליצחק אב, והרי לאביו יש עבדים ושפחות, שבט שלם. אלא שיצחק לא גר עוד עם אביו, הוא מרוחק מאוד, נוטה לעצמו אוהל לבד, רחוק מכל העושר וההמולה של מחנה אביו.

מדוע? האם הוא כועס על אברהם בגלל העקדה, האם רב אתו בגלל דבר מה אחר? איננו

יכולים לדעת בוודאות. העובדה היחידה הידועה לנו, מתוך רמזים נדירים, היא שמשפחת אברהם המפוארת שרויה במצב של פירוק מוחלט. חסכנותו התיאורית הידועה של המקרא הופכת כאן לקמצנות ממש. אנו יכולים לצאת מתוך הנחה שהעקדה פצעה מדמם בחיי המשפחה; אבל מה התרחש שם בדיוק?

לאחר פרשת "וירא", שבה מתאר המקרא את סיפור העקדה, נפתחת פרשה חדשה, הקרויה "חיי שרה", אף על פי שבעצם היא נפתחת במוטה. "ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים... ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה" (כ"ג, 1-2). אברהם מגיע לקרית ארבע, היא חברון, שם מתה שרה אישתו. מהיכן הוא מגיע לחברון? מבאר שבע שבנגב, בדרומה של ארץ כנען, שם נטוי אוהל השבט שלו, זה שאליו הוא שב לאחר העקדה, כפי שמפרט המקרא: "וישב אברהם אל נעריו ויקמו וילכו יחדו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע" (כ"ב, 19).

עד כאן הכול ברור; אבל מה בדיוק עושה שרה בחברון, הרי את כל משפחתה השאירה בעבר הירדן המזרחי, במסופוטמיה, ואין להניח שהלכה בדיוק באותו יום לבקר קרובי משפחה רחוקים. האם אנו יכולים להסיק מכך ששרה נפרדה מאברהם לאחר שהתברר לה שהוא לקח את בנה האהוב לקרבן בעבור אלוהיו? ועוד שאלה מתבקשת כאן: מדוע מגיע אברהם לבדו לקבור את שרה – ומה עם יצחק, בנה היחיד? האם ייתכן שהוא אינו מוצא לנכון להגיע להלוויית אימו, זו שאהבה אותו כל כך, אך גם זו שלא הצליחה לשמור עליו מפני אביו באותו שחר מוקדם כשאברהם התגנב החוצה מהמאהל בדרכו אל הר המוריה?⁶

דבר אחד מתברר: משפחת אברהם היא משפחה אחרת לגמרי לאחר העקדה. המשפחה הצפופה הזו מתפרקת לשלושה אוהלים מרוחקים – אברהם מתגורר בבאר שבע, שרה בחברון, ואילו יצחק במקום אחר המכונה "באר לחי רואי".⁷ ומה מצבו של יצחק החי בבדידות רבה כל כך בשממת הנגב המדברי? שוב אנו נאלצים לחפש ולקבץ אחר הרמזים הבודדים שמספק לנו המקרא.

מיד לאחר מות שרה וקבורתה בחברון חוזר אברהם אל אוהלו בבאר שבע ושולח את אליעזר, עבדו הראשי, למצוא ליצחק אישה מארץ המולדת הרחוקה שלו. מדוע עושה זאת אברהם כאשר הוא בעצמו לוקח אישה שלישית מבנות הארץ, את קטורה? שמא אנו יכולים להסיק מכך שיצחק אינו מסוגל למצוא לו אישה בכוחות עצמו, שנפשו של יצחק נותרה פגועה עד כדי בעיית תפקוד קשה, וכן שסיפור העקדה והמשבר הגדול שהתרחש באוהל של משפחת אברהם נפוץ לכל עבר, עד שאין אדם מהסביבה שיהיה מוכן לשדך את בתו עם בנו של אברהם?

משפחת אברהם היא משפחה אחרת לגמרי לאחר העקדה. המשפחה הצפופה הזו מתפרקת לשלושה אוהלים מרוחקים

את המידע הזה אמנם לא חולק אתנו אברהם, אבל דווקא העבד אליעזר, בגמגומיו המשוונים נוכח השליחות שהטיל עליו אדונו, מגלה לנו מעט מהנסיבות האלה. "אולי לא

תאבה האישה ללכת אחריי" (כ"ד, 5), שואל העבד את אברהם, אולי ירצו הורי האישה המיועדת להתרשם מהחתן לפני שהם מוסרים לו את בתם, "ההשב אשיב את בנך אל הארץ אשר יצאת משם?" (שם). אברהם נרעש ונפחד לשמע האפשרות הזו, משביע את עבדו שלא לעשות כן, ושולח אותו עמוס מתנות לחפש אישה לבנו במרחקים, הרחק מן האזור ששמע את הפרטים העסיסיים של רכילות העקדה. והנה הולך העבד לארץ ארם, מוצא אישה אלמונית ליד הבאר, מציף אותה בתכשיטי זהב כבדים, אבל בעיקר, בהיותו מודע לבעייתיות של החתן המוצע, הוא משקר למשפחתה בלי הרף.⁸ הוא מסביר להם שהגיע בשליחות מיוחדת אל בני משפחתו של אברהם – שקר גמור, כמוכן; הופך פתאום למאמין בנסים אלוהיים, וכך הוא משכנע את משפחת הכלה שהאל הוא שהנחה אותו היישר אל בתם; הוא מציף אותם שוב במתנות יקרות, עד שהם ניאותים לשגר אתו את בתם אל ארץ כנען.

אליעזר ורבקה עושים את דרכם לכנען, ובשלב זה הם פוגשים את יצחק במצבו הידוע: משוטט בשדה לעת ערב. איך הוא נראה, החתן המיועד, בן הארבעים, שאינו יודע כלל שאביו שלח לקנות בעבורו אישה. כאמור, לעומת שאר הדמויות של ספר בראשית, שאותן המקרא מאפיין במילים קצרות, לא נמסר לנו אף שביב מידע אחד לגבי יצחק. הדבר היחיד שאנו יודעים, הוא הרושם החברתי המפחיד למדי שהוא נוהג להותיר בזולתו: "ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפול מעל הגמל. ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו, ויאמר העבד, הוא אדוני, ותקח הצעיף ותתכס" (כ"ד, 64 - 65). אין צורך להכביר מילים; תגובתה של רבקה, במעשה ובמילים, למראה "הנסיך המיועד" מדברת בעד עצמה.⁹ יצחק מקבל את מתנת אביו בלי אומר, פסיבי, איננו מזמין את אביו לחגיגת החתונה, לא משגר לו תודות. הוא לוקח לו את רבקה לאישה, "וינחם יצחק אחרי אימו" (כ"ד, 67).

עם אימו הוא אולי מתפייס בעקבות נישואיו לרבקה, אך לא עם אביו. אברהם, שרצה לפצות את בנו ברבקה, ואולי מצפה עקב כך לאיחוד מחודש אתו, אינו זוכה לשיקום היחסים בינו לבין יצחק. הוא נותר בודד באוהלו הגדול בבאר שבע, מקיף את עצמו באישה בשם קטורה וממהר להקים אתה משפחה חדשה **ברוכת ילדים**. יצחק לא מגיע לקבל את ברכתו של אברהם, כפי שנהוג, לפני מותו. הפעם היחידה שיצחק רואה את אביו מאז נפרדו דרכיהם לאחר העקדה היא ביום קבורתו של אברהם, שהוריש ליצחק את כל רכושו העצום.

מרד מאוחר

רק עם מותו של אברהם אפשר לראות ניצנים ראשונים של שינוי בדמותו הפגועה והעלובה של יצחק, התחלה של החלמה באמצעות המרידה באביו המת, שדמותו האפילה עליו כל כך כל חייו. בפעם הבאה שאנו פוגשים את יצחק, אנו מוצאים אדם עני מאוד. יעקב בנו מכין מאכל עניים מובהק, נזיד ערשים. בנו הבכור, עשו, החוזר מציד לא מוצלח, רעב כל כך, עד שהוא מוכן למכור את בכורתו ליעקב תמורת הנזיד העלוב. מה צורך לו בבכורה, אומר עשו ליעקב, הרי אביו עני מרוד, ואין ירושה שבה תוכל בכורתו לבוא לידי ביטוי.¹⁰ כל עושרו של אברהם ירד במהירות לטמיון, כנראה בשל אוזלת ידו של יצחק הפסיבי, שאולי גם התכוון לפורר ולהעלים את נכסי אביו, כביכול אין הוא מסתפק בקבורת אביו ומחליט לקבור גם את רכושו.

המרד הבלתי מודע בשלב הזה, הופך להיות מרד ברור יותר באירועי ההמשך. יש רעב בארץ

ויצחק לוקח את משפחתו לגור בארץ פלישתים, אל ידידו הוותיק של אברהם, אבימלך מלך פלישתים. שם אנו עדים לסיפור תמוה מאוד. עם כניסתו של יצחק לגרר, עיר הבירה של ארץ פלישתים, הוא מבקש מרבקה אשתו להציג את עצמה כאחותו, "כי ירא לאמר אשתי, פן יהרגוני אנשי המקום על רבקה כי טובת מראה היא" (כ"ו, 7).

חוקרי מקרא מודרניים¹¹ כבר תמהו על סצינה זו, הנראית מועתקת בגסות מסיפור חייו של אברהם, אשר בשני מקרים – כשהוא מהגר למצרים ומאוחר יותר לארץ פלישתים – הוא מציג את שרה אשתו כאחותו. בשני המקרים האלה שרה נלקחת לשמש כפילגשו של שליט המקום, ואלוהים מענישו בחומרה כדי שיחזיר את שרה לאברהם. תמיהתם של החוקרים על שלוש האפיזודות הדומות האלה, המתרחשות פעמיים בחיי אברהם ופעם אחת בחיי יצחק,

**רק עם מותו של
אברהם אפשר לראות
ניצנים ראשונים של
שינוי בדמותו הפגועה
והעלובה של יצחק,
התחלה של החלמה
באמצעות המרידה
באביו המת, שדמותו
האפילה עליו כל כך
כל חייו**

הביאה את מקצתם לטעון כי מדובר בעצם בשלוש גרסאות מסורת שונות של מקרה אחד, אשר העורכים המקראיים חששו להכריע ביניהן, ועל כן החדירו את שלושתן בתוך פרקים שונים של הסיפור המקראי על חיי האבות.

קריאה זהירה יותר של הטקסט מגלה שלא מדובר כלל בחזרה מסוג כזה. להפך, מדובר ביצחק המחקה את מעשי אביו, כשבכך הוא מנסה להציג את חייו של אברהם על כל זיופם באמצעים פרודיים מובהקים. יצחק, המחלים מן הפצעים שפצעו אביו, מביא לראשונה את גלדי החלמתו הטריים לידי ביטוי בפרודיה עזה על חייו של אביו. זה אברהם שהיה מניף לכל עבר את דגל הצדק והאהבה, אבל נהג לשקר בלי הרף לסביבה, לשרה, ובעיקר לבנו יצחק, השואל אותו במהלך המסע אל העקדה: "איה השה לעולה?" והוא עונה לו: "אלוהים יראה לו השה לעולה בני" (כ"ב, 7-8).

אנו מסיקים שאין זה אלא מחזה פרודי שיצחק מעלה על חיי אביו מעצם העובדה הפשוטה שלאחר שהוא מציג את רבקה אשתו כאחותו, הוא גם משתדל שכל הסביבה, ובמיוחד אבימלך, יגלו את השקר: "...וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו" (כ"ו, 8). הנה יצחק, הביישן בדרך כלל, מקיים יחסים אינטימיים עם "אחותו" בפומבי, לעיני כל חלונות הבתים הסמוכים. כמעט אין ספק שזו בעצם פרובוקציה מכוונת, שנועדה לגרור תגובה קשה של אבימלך ותושבי העיר ולהיזכר בשקרים הדומים של אביו אברהם בטרם נעשה זה מפורסם, עשיר ו"נשיא אלוהים" (כ"ג, 6).

ואכן, מאותו רגע שהוא מתעמת עם אביו,¹² אמנם לאחר מותו, כשהוא מעז לבזוז לזכרו הציבורי ולהשפיל אותו, אנו רואים את יצחק מחלים מעט מפצעו הישן. יצחק הפסיבי והפגוע, שבזבז את ירושת אביו, איננו עובד למחייתו ומתדרדר לעוני, הופך באופן מפתיע לאיש פעיל ונמרץ: "ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים" (כ"ו, 12). המקרא מדגיש את ה"ארץ ההיא" וה"שנה ההיא" כנקודת המפנה של יצחק, שמתחילה ברגע שהוא מוכן להתמודד עם דמותו של אביו שעקד אותו לעולה. רק לאחר תהליך שכזה, יצחק מסוגל לראשונה להשלים עם אביו. זאת רומז המקרא בכך שהוא מדגיש את התמקמותו של יצחק במקום מגוריו הישן של אביו, בבאר שבע, משם יצא אברהם לדרך אל העקדה בהר המוריה. החל מרגע זה יצחק מתחיל להתעשר, "ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד" (שם, 13). לפתע הוא גם מתפנה לשקם את פעילותו ואת עסקיו של אביו שירדו לטמיון: "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלישתים אחרי מות אברהם, ויקרא להן שמות כשמות אשר קרא להן אביו" (שם, 19). הנה לנו רצח אב והשלמה אתו ברצף מקראי של עשרה פסוקים קצרצרים.

העורף של יצחק

עדיין תהיה זו טעות לראות את סיפורו של יצחק רק כ"הצגת מקרה" במשקפיים פסיכולוגיים. גם איני מבקש להזכיר את יצחק כדי לעורר עליו רחמים. לדעתי, יש ליצחק אמירה תאולוגית עקרונית מאוד, שאותה מנסה המקרא לטשטש באמצעות המהירות והקיצור שבהם הוא סוקר את חייו. שהרי עוד לא הספקנו להסתגל ליצחק המשלים עם חייו ועם אביו, וכבר המקרא משליך אותנו אל ימי זקנתו. בפרק הזה אנו מוצאים אותו זקן ועיוור, מותש מאוד: "ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות". יצחק אולי עיוור, אך בהחלט לא שוכח, כפי שמציינים חז"ל, כאמור,¹³ בפרשנותם הסמלית והמעמיקה על פסוק זה. עיוורונו של יצחק, הם מסבירים, נגרם בשל דמעות המלאכים שנשרו לתוך עיניו בעת שהשמים נפתחו מעליו בשעת העקדה. עם אביו אולי השלים, אדם הרי חייב להתפייס עם אביו ואמו למען שלמות חייו, אבל נראה שאין הוא חייב להשלים עם אלוהיו.

יצחק הצליח במקום שבו 'נכשלו' שאר האבות – להגיע לזקנה בלי לנהל דיאלוג עם אלוהים אפילו פעם אחת. המונולוג היחיד שיצחק מפנה אל אלוהים בבקשה שיעניק לו צאצאים מתרחש רק לאחר שרבקה אישתו כופה אותו לכך, וגם אז טורח המקרא שלא לצטט את דבריו.¹⁴ בינו לבין האלוהים שוררת שתיקה מעיקה, כאילו יצחק אינו מתעניין בו, או שהוא מנהל דיאלוג סמוי וקשה שבו מובעת התנגדות מפורשת לאל. יצחק הוא היחיד מבין האבות שאלוהים לא מעניק לו שם חדש, הכולל בתוכו את שמו של אלוהים. "אברם" מקבל לשמו אות נוספת, שהיא חלק משמו של האל, והופך בכך ל"אברהם"; "יעקב" הופך ל"ישראל"; אבל "יצחק" נשאר "יצחק" כל חייו.

יצחק הצליח במקום שבו 'נכשלו' שאר האבות – להגיע לזקנה בלי לנהל דיאלוג עם אלוהים אפילו פעם אחת. המונולוג היחיד שיצחק מפנה אל אלוהים בבקשה שיעניק לו צאצאים מתרחש רק לאחר שרבקה אישתו כופה אותו לכך

גם באחרית ימיו, גם כשהוא עיוור וחולה ותלוי לחלוטין בזולת, יצחק איננו נכנע, והוא פונה עורף באופן מוצהר לתפקיד שייעד אלוהים למשפחת אברהם. הוא אינו בוחר לברך את יעקב בנו הצעיר, "איש תם יושב אוהלים", המתאים אולי יותר להפקיד בידיו את המורשת הרוחנית הרגישה שהצמיח אברהם. יצחק בוחר את היפוכה של המסורת הזו: הוא בוחר בעשו, "איש ציד איש שדה". גם כאן מסגיר ספר הזוהר את פשר הסימפטיה שבין יצחק לעשו כקשר שיש בין מידת ה'גבורה' של יצחק למידה זו הנוכחת באישיותו של עשו.¹⁵ ובמילים יותר עכשויות – בין יצחק לעשו כרותה ברית של בשר, ברית של כאן ועכשיו. להתייפיות נפש ולרוחניות 'אברהמית' אין מקום באהבה שבין יצחק לעשו. זו אהבה שיש בה תמימות וכן פרימיטיביים, אהבה שמכילה אמת בסיסית וברורה של 'תן וקח'.

מדוע יצחק פונה עורף לקשר שבין האדם לאלוהים? כאן אני חוזר שנית לחכמי הקבלה היהודית, הרואים ביצחק את מי שגילה את הרוע הקיים בכוחות האלוהיים הבאים לידי ביטוי בעולם. כשנפתחו השמים בשעת העקדה, נגלו ליצחק 'החורים השחורים' של הקוסמוס האלוהי; הוא הצליח להציץ אל תוך הכיסים האפלים של אלוהים, האלוהים של המקרא, זה שהאמונה היהודית המאוחרת טרם הפכה אותו בתודעה לאל מונותאיסטי מושלם וחסר אישיות.

כשהשמים נפתחו, יצחק ראה אמנם את האהבה שרוחש אביו לאלוהים, אבל גם ראה את צדה השני של האהבה הזו, את שורש הרוע שיש באלוהים עצמו, ואולי גם את זרעי הרוע הטמונים בעצם אהבת האדם לאלוהים. עיניו שהתנסו לרגע במעמקי האלוהות גילו שם מחזה מוזר: אהבה מוחלטת ורוע מוחלט שמתמצים ובאים לידי ביטוי באותו רגע עצמו של העקדה.

גם באחרית ימיו יצחק איננו נכנע, והוא פונה עורף באופן מוצהר לתפקיד שייעד אלוהים למשפחת אברהם. הוא אינו בוחר לברך את יעקב בנו הצעיר, המתאים אולי יותר להפקיד בידיו את המורשת הרוחנית. יצחק בוחר את היפוכה של המסורת הזו: הוא בוחר בעשו, "איש ציד איש שדה"

בניגוד לאברהם ה'שוחט', יצחק ה'נשחט' לא רוצה כנראה שום קשר עם אלוהים שכזה. הוא אמנם מסתכן בכך שדמותו תוצג כעלובה במורשת המקראית, שבה אלוהים הוא תמיד הגיבור הראשי המנווט את העלילה לפי ראות עיניו, אבל יצחק גם יודע שחייו הם כל כולם שלו, שלו בלבד, בלי עזרה ודיאלוג עם אלוהים. שלו בלבד.

לפי קריאה זו, מדובר באדם שהצליח במהלך חייו להמיר את ה'פחד' שלו לכדי אמירה חשובה החורגת בהרבה מתחומי הפחד והטראומה האישית. זהו פחד שיצחק הצליח להתגבר עליו ואז הפך אותו לכלי נשק בעל עוצמה. דמותו של יצחק מתבררת לא כדלה וכחסרת עניין, אלא להפך, כדמות העמוקה והחריגה ביותר בנוף הצייתי של האבות. הרי מי שמפחד מיצחק, כך מסתבר

בסופו של דבר, הוא המקרא עצמו, המנסה להסתיר אותו, להאפיל עליו ולגמד את דמותו. וכך, באופן דיאלקטי, דווקא בשל הדחקה זו הנחשפת לה באטיות בעזרת פליטות פה מקראיות, יצחק הוא זה שמתפרץ בצחוק האחרון.

מי שמפחד מיצחק, כך מסתבר בסופו של דבר, הוא המקרא עצמו, המנסה להסתיר אותו, להאפיל עליו ולגמד את דמותו

הערות

- 1 מקורו של הביטוי "פחד יצחק" הוא ביעקב, אשר נשבע ללכן הארמי ב"פחד יצחק אביו" (ל"א, 53), ואותו מפרש אברהם אבן-עזרא כרמז ישיר לפרשת העקדה, ונראים דבריו. אולם רק בפיוט קדום זה (המיוחס לרב עמרם גאון, אך כנראה קדום יותר), "פחד יצחק" הופך לכינוי המאפיין של יצחק, כפי שההגדרות האחרות שבו מאפיינות את שאר האבות.
 - 2 **בראשית רבה**, סימן ס"ה.
 - 3 **ספר הבהיר**, מהדורת אברמס, לוס-אנג'לס תשנ"ד, פסקאות 93 - 94, 131 - 132.
 - 4 ההשתלשלות של מידת "פחד יצחק" – גבורה" לכוחות הרוע והטומאה בקבלה היא נושא סבוך כשלעצמו. בספר הבהיר, למשל, הזיהוי בין יצחק למידת הרוע נעשית באופן ברור: "...וישבע יעקב בפחד יצחק אביו. ומאי ניהו? הינו תוהו, שממנו הוא הרע שמתהה בני אדם" (**ספר הבהיר**, פ' 93).
- בכל אופן, כאן ראיתי לנכון לדרוש רק את הזיהוי הבסיסי שבין יצחק לספירה זו. ככלל, איני מתייחס כאן למבנים ש"מרכיבה" הקבלה על שלושת האבות, אלא רק לאסוציאציות הפרשניות שיכולות לנבוע מזיהויים קבליים אלה. אולם יצוין, כי גם לפי המבנה שמסדרים חכמי קבלה שונים, העורך הקבלה ואף זהות בין אברהם, יצחק ויעקב לספירות 'חסד', 'גבורה' ו'תפארת', הרי יצחק הוא מידת 'גבורה', ולא כמו אברהם

- ש'תפס לעצמו מידת גבורה, כך עכ"פ אצל ר"י ג'קטיליה בשערי אורה, פרק ה', וכן במקורות נוספים. עניין זה זקוק עדיין לעיון רב הנמצא כרגע בעיצומו.
- 5 זיהוי זה מתבצע פעמים רבות לכל אורך ספר הזוהר, ובמיוחד בפרשות "ויחי" ו"פנחס", ע"ש.
- 6 אני מודע בהחלט לניסיונות של הפרשנים המסורתיים להבהיר בדרך הרמוניסטית את בעיית מיקומם של אברהם, שרה ויצחק, כמו גם את העובדה שיצחק אינו מוזכר בפרשת קבורת שרה, אולם פשט המקרא, לדעתי, אינו מאפשר קבלה מראש של הסברים אלה.
- 7 וכפי ששמו לב פרשנים רבים, זהו המקום שבו פגשה הגר, אם ישמעאל, את המלאך בעת שגירשוה אברהם ושרה.
- 8 ויפה העירו חז"ל בהקשר אחר: "יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בנים", בראשית רבה, ס', י"א. ועיין אצל נחמה ליבוויץ, עיונים חדשים בספר בראשית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 162, שם היא מבררת את הפערים בגרסת העבד, אך כמובן מפרשת אותם מתוך זווית אחרת.
- 9 כמעט אין טעם לציין כי הסברי המפרשים המסורתיים הרואים בכך ביטוי ל"צניעות" נראים רחוקים מאוד.
- 10 בעקבות פירושו של הרמב"ן על המקום המציין את ההדלדלות החמורה של ירושת אברהם, אך מובן שהוא אינו רומז ל"אופיו" של יצחק שהביא למצב זה.
- 11 איני רואה מקום לציין את שמותיהם, מאחר שהנחה זו מאפיינת את רוב רובם של חוקרי המקרא מבית היוצר של אסכולת "ביקורת המקרא" על שיטותיהם השונות מתחילת ימיה ועד ימינו.
- 12 מתוך קריאה זו בסיפור יצחק בארץ פלשתים, יש מקום גם להבין מחדש את פשר ציווי האל בתחילת המסע לגר: "אל תרד מצרימה, גור בארץ הזאת" וגו', מאחר שמהלך נפשי שכזה דורש זהירות יתר, ואכמ"ל.
- 13 ראה לעיל, הערה 2.
- 14 "ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו כי עקרה הוא ויעתר לו ה' ותהו רבקה אשתו" (בראשית, כ"ג, 21). בניגוד לתפילותיהם של אברהם ויעקב, אין המקרא רואה לנכון לצטט ולו ברמז את תוכן "עתירתו" של יצחק, אלא רק את נסיבותיה: "לנוכח אשתו". גם כאן קשה לקבל את פרשנותם של חז"ל, שלפיה באה התורה להעמיד אותנו על דיוק "כוריאוגרפית" התפילה של הזוג, כביכול רבקה עומדת בפניה אחת ויצחק בפניה שכנגדה.
- 15 בעניין דמיון ומשיכה הדדית זו ר' בהרחבה בספר הזוהר, (לעיל, הערה 4). וכן בספר מאירת עיניים לרבי יצחק דמן עכו, סוף פרשת "לך לך".